

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Een toevalsvondst in de Romeinse Kassei 71 te Tongeren

Eindverslag van een toevalsvondst

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Een toevalsvondst in de Romeinse Kassei 71 te Tongeren.
Eindverslag van een toevalsvondst.

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 251

AUTEURS

Marleen Martens, Geert Vynckier, Alain Vanderhoeven, An Lentacker & Johan Van Laecke

JAAR VAN UITGAVE

2023

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter De Wilde

OMSLAGILLUSTRATIE

Een luchtfoto van het onderzoeksterrein
Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Johan Van Laecke

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

<https://doi.org/10.55465/PUMD9686>
ISSN 1371-4678
D/2023/3241/053

////////////////////////////////////

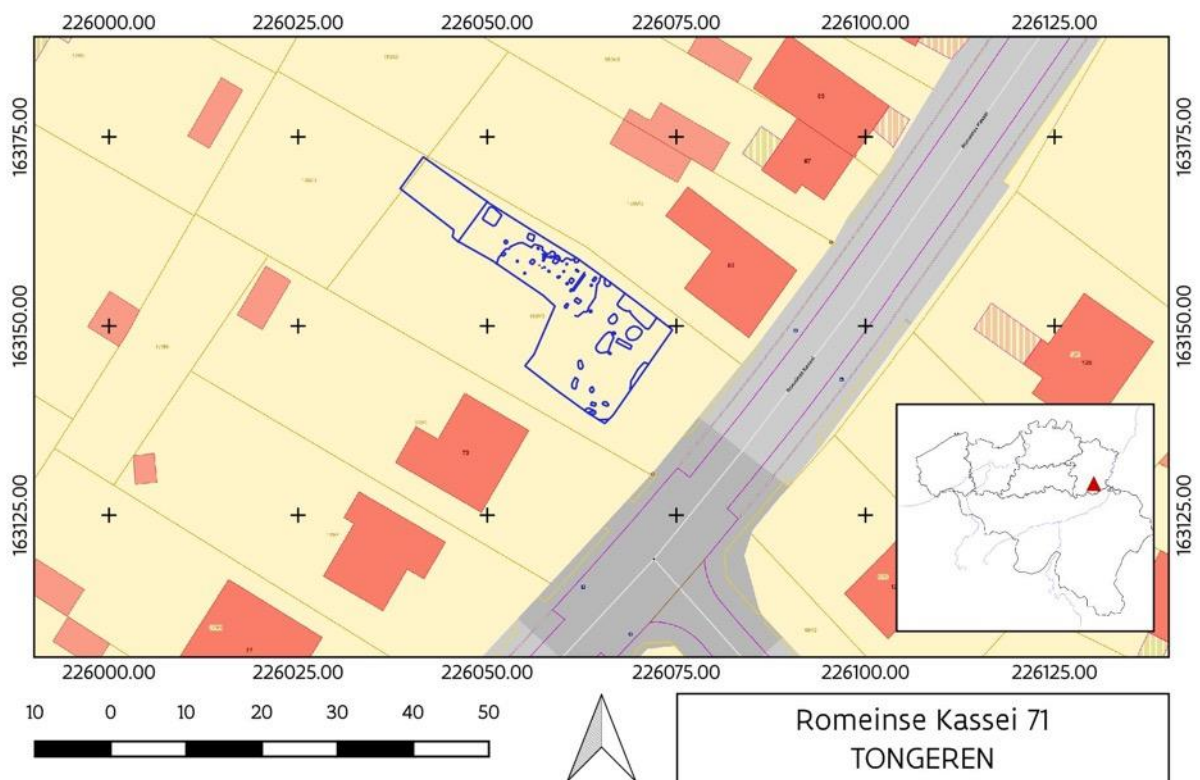
EEN TOEVALSVONDST IN DE ROMEINSE KASSEI 71 TE TONGEREN

Eindverslag van een toevalsvondst

////////////////////////////////////

MARLEEN MARTENS, GEERT VYNCKIER, ALAIN VANDERHOEVEN, AN LENTACKER
EN JOHAN VAN LAECKE

INHOUD

Figuur 2: Lokalisatie van de toevalsvondst op het GRB (© AGIV).

Figuur 3: Toestand van het perceel voor het opschonen van het vlak op 12/08/2021 (© agentschap Onroerend Erfgoed).

(Tongeren, Romeinse Kassei 71)

Terreinwerk	Marleen Martens, Geert Vynckier, Alain Vanderhoeven, Jurgen Staf (agentschap Onroerend Erfgoed)
Opmetingen en aanmaak kaartmateriaal	Johan Van Laecke (agentschap Onroerend Erfgoed)
Tekenwerk en plannen	Sylvia Mazereel en Johan Van Laecke
Fotografie terrein en vondsten	Alain Vanderhoeven & Geert Vynckier
Rapportage	Marleen Martens, Geert Vynckier, Alain Vanderhoeven, An Lentacker en Johan Van Laecke

pagina 7 van 28

3.2 DE VRAAGSTELLING MET BETREKKING TOT DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Aangezien het hier een toevalsvondst betreft, was een voorafgaande vraagstelling niet aan de orde. Het doel van het onderzoek van een toevalsvondst beperkt zich tot inzicht verkrijgen in de aard van de aangetroffen archeologische sporen en vondsten, hun datering en indien van toepassing hun relatie en fasering, alsook het *ex situ* bewaren van de vondsten die dreigen vernietigd te worden. De resultaten van het archeologisch onderzoek zijn bestudeerd in het licht van de archeologische voorkennis van het gebied en de historische context om te komen tot een interpretatie van de site.

3.3 RANDVOORWAARDEN BIJ TOEVALSVONDSTEN

De randvoorwaarden noodzakelijk voor het onderzoek van een toevalsvondst worden beschreven in artikel 5.1.4. van het Onroerendergoeddecreet van 12 juli 2013: *‘De zakelijkrechthouder, de gebruiker en de vinder moeten tot de tiende dag na de aangifte de archeologische artefacten en hun vindplaats in onveranderde toestand bewaren, de archeologische artefacten en hun context tegen beschadiging of vernieling beschermen, de archeologische artefacten en hun context toegankelijk maken voor onderzoek door het agentschap’.*

Vooraleer er begonnen is met de opgraving is de bouwvoor verder afgeschrapt door de aannemer die de graafmachine ter beschikking stelde, zodat het eerste vlak kon worden afgewerkt. Een tweede vlak werd onder de brandvlek van de baksteenoven aangelegd.

Onder leiding van archeologen van het agentschap Onroerend Erfgoed vond de opgraving plaats met versterking van een depotmedewerker van het agentschap. Er werden 2 putwandprofielen opgekuist en ingetekend. Er werden geen bodemonmonsters genomen, gezien dit niet relevant was.

4 WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING

Het onderzoek op de site is uitgevoerd door een team van het agentschap Onroerend Erfgoed samengesteld uit 1 depotmedewerker (Jurgen Staf) en twee archeologen (Marleen Martens en Geert Vynckier). Collega Alain Vanderhoeven kwam elke dag langs. De opmetingen en het verdere verwerken van de plannen gebeurden door een landmeter expert (Johan Van Laecke) en archeologisch tekenaar (Sylvia Mazereel). De opgravingstrategie bestond erin de aanwezige resten zo goed mogelijk zichtbaar te maken zodat deze konden onderzocht en beschreven worden. Alle sporen zijn gecoupeerd en op twee geselecteerde plaatsen is een putprofiel gedocumenteerd.

De uitvoering van dit onderzoek - de registratie en opgraving van de gemelde toevallsvondst - vond plaats volgens de bepalingen van het Onroerenderfgoeddecreet (2013) zoals beschreven in de Code van Goede Praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren (versie 4.0).

Het voorziene veldwerk werd volledig afgerond en het terrein werd vrijgegeven op 17/08/2021. De uitgewerkte resultaten van dit archeologisch onderzoek, de verdere verwerking van de onderzoeksgegevens en vondsten, en de interpretatie van de site binnen de ruimere historische context vormen het onderwerp van dit eindverslag.

5 AANPAK VERDER ONDERZOEK, ONDERZOEKSVRAGEN EN POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Gelet op het beperkte aantal sporen en vondsten wordt bij deze toevalsvondst een volledige verwerkingsstrategie gevolgd en wordt alles in detail uitgewerkt. Alle gegevens zijn immers noodzakelijk om tot een zinvolle conclusie te kunnen komen van deze vindplaats.

6 RELEVANTE VOORKENNIS EN RUIMERE CONTEXT

6.1 LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE CONTEXT

Tongeren is gelegen in de vruchtbare regio Haspengouw, in het zuiden van de provincie Limburg. De stad ligt op een smalle waterscheidingskam die het Scheldebekken en het Maasbekken scheidt. De waterscheidingskam helt af in het zuiden van de stad naar de Jekervallei en overbrugt in het noordoosten een hoogteverschil naar de vallei van de Fonteinbeek en de Molenbeek¹.

6.1.1 Bodemkundige context

Tongeren ligt op de grens tussen het Vochtig-Haspengouw ten noorden van de stad en het Droog-Haspengouw, het zuidelijke en grootste deel van de regio Haspengouw. Gedurende het Tertiair werd Limburg herhaaldelijk overspoeld door de zee. Deze opeenvolgende fases van transgressie en regressie zorgden voor de afzetting van klei- en zandlagen. Bij iedere nieuwe overspoeling reikte de zee echter minder ver zuidwaarts, waardoor de oudste Tertiaire afzettingen dagzomen in het zuiden van Limburg. Een 5 tot 20m dikke leemmantel (löss) rust op krijtlagen in het zuiden van Limburg en op jonger afgezet Tertiair zand verder noordwaarts. De goede waterdoorlaatbaarheid van zand, krijt en leem verklaart het weinig voorkomen van bronnen en rivieren, vandaar zijn naam: Droog-Haspengouw. Ten noorden van Tongeren bestaan de Tertiaire zandlagen ook uit ondoorlaatbare Tertiaire kleilagen met als gevolg een nattere ondergrond: Vochtig-Haspengouw². Op de bodemkaart is te zien dat het onderzoeksterrein in de droge leembodems ligt: droge leembodem met textuur B-horizont (Aba1) en droge colluviale leembodem zonder profiel (Abp).

6.1.2 Landschappelijke context

De vochtige ondergrond in Vochtig-Haspengouw creëert een landschap met een dicht rivierennetwerk en talrijke bronnen. Dit meer gesloten landschap kenmerkt zich door hagen, houtwallen, boomgaarden en natuurlijk de fruitteelt. Het reliëf is er iets meer uitgesproken in het zuiden met het Haspengouws plateau. Droog-Haspengouw heeft een zacht golvend reliëf met weinig actieve rivieren, weinig erosie en met een netwerk van droogdalen. Het is een meer open landschap met overwegend akkers³. Op het eerste zicht ligt de stad Tongeren dus niet prominent hoger in het landschap, de hoogteverschillen zijn miniem. Er zijn verschillende mogelijke motivaties van de Romeinen om net op deze locatie een stad te stichten. Vermoedelijk vormde de vruchtbare lösslaag enige aantrekkingskracht uit, ook zullen de steengroeves, mergelgrotten en andere grondstoffen de streek rond Tongeren interessant hebben gemaakt. Toch zullen waarschijnlijk zijn strategische ligging binnen het Romeinse weggennet en de aanwezigheid van de bevaarbare rivier de Jeker de voornaamste aanleidingen hebben gevormd voor de stichting van een Romeinse nederzetting. Te Tongeren kruisten immers twee belangrijke heirbanen, namelijk de oost-westroute van Boulogne-sur-Mer naar Keulen en de noord-zuidroute van Reims en Metz naar Nijmegen en Utrecht⁴.

6.2 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE CONTEXT

Tongeren wordt de oudste stad van België genoemd, ze is dan ook één grote archeologische site. Het perceel van de toevalsvondst bevindt zich echter buiten de historische stadskern en dus buiten de

¹ Cousserier 2014.

² Denis 2008, 30-34.

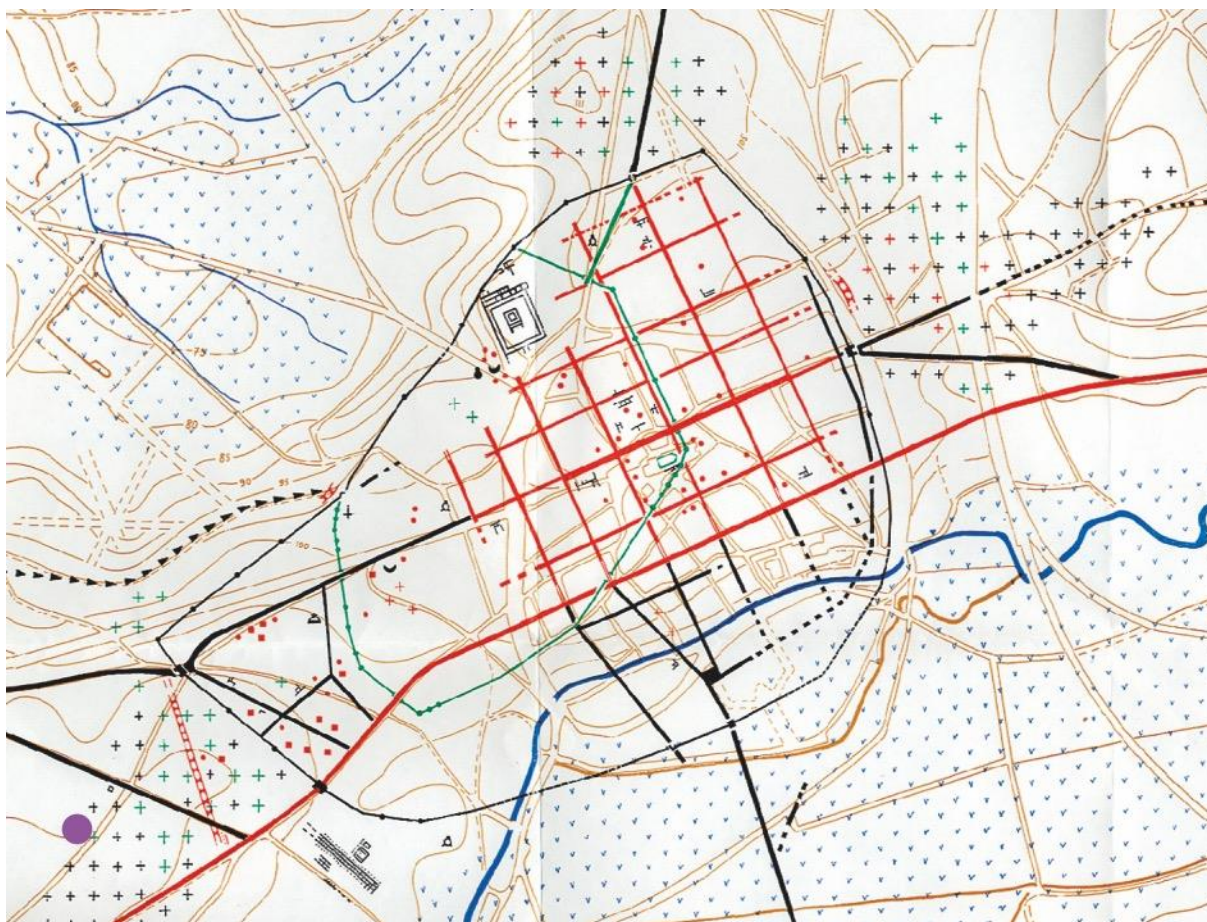
³ Idem.

⁴ Cosyns *et al.* 2013, 6.

afgebakende archeologische zone van Tongeren⁵. De toevalsvondst aan de Romeinse Kassei ligt buiten de Romeinse en Middeleeuwse stadsomwalling, ten zuidwesten van het stadscentrum, maar wel op het zgn. zuidwestelijk grafveld van Tongeren (fig. 4). Tussen de Romeinse Kassei en de Koninksemsteenweg concentreert zich nl. de grote Romeinse begraafplaats ten zuidwesten van de stad. De Romeinse Kassei bevindt zich in de noordwestelijke zone van dit uitgestrekte Romeinse zuidwest-grafveld.

Tijdens de latere Middeleeuwen en post-Middeleeuwen blijkt de omgeving quasi onbebouwd. Op de Ferrariskaart (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Vandermaelenkaart (1846-1854) is te zien dat het perceel als akkerland in gebruik was. Op de Atlas der buurtwegen is er wel een U-vormige hoeve te zien op het perceel aan de overkant van de Romeinse Kassei. Het huis ter hoogte van de Romeinse Kassei 69 werd gebouwd rond de jaren 1930. Bij de bouw van dit huis werd waarschijnlijk een laat Romeins inhumatiegraf ontdekt. Mogelijk stond er al eerder een pand dat gebouwd was tussen 1875 en 1899⁶.

Figuur 4: Situering van de toevalsvondst (paarse bol) op de kaart van W. Vanvinckenroye van Romeins Tongeren (© Vanvinckenroye 1985).

Met de verkavelingen, voornamelijk in de 20ste en 21ste eeuw, gebeurden reeds meerdere archeologische onderzoeken in de omgeving. Gezien het hier een toevalsvondst betreft waarbij het historisch en archeologisch kader pas na het veldwerk kon worden onderzocht, beperkt dit onderzoek zich logischerwijze tot de historische en archeologische context relevant voor deze vindplaats, met name de Romeinse periode.

⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022a.

⁶ Pers. com. Steven Vandewal, stadsarchivaris.

6.2.1 Historische context van Romeins Tongeren

Voor de kennis van de ontwikkeling van de grafvelden is ook de evolutie van de stad belangrijk. Romeins Tongeren kent een gunstige ligging in vruchtbaar gebied met belangrijke heirbanen. Het wegtracé van Bavay naar Keulen kent mogelijk een pre-Romeinse voorganger en vormt de oudste hoofdas van de Romeinse stad⁷. De vroegste archeologische sporen te Tongeren dateren uit de Augusteïsche periode. De civitas Tungrorum lag binnen de meest noordelijke provincie van het Rijk, Gallia Belgica. Strategische gelegen aan de weg van Bavay naar Keulen zal Atuatuca Tungrorum vermoedelijk worden ingericht als de hoofdplaats van de civitas Tungrorum in het kader van Augustus' Germania-politiek. Om Germania tot aan de Elbe te veroveren was immers een goed georganiseerde militaire structuur noodzakelijk, de Romeinse generaal Drusus speelde hierbij een belangrijke rol⁸. Dat Tongeren gesticht werd tijdens de jaren van generaal Drusus (12 - 9 v.Chr.) lijkt te zijn bevestigd door de samenstelling van de Italische sigillata in een steekproef van gesloten vondstensembles uit de Kielenstraat⁹. Het dambordvormig stratennet werd onder keizer Claudius (41-54 na Chr.) verhard met een kiezellaag. Ook de heirbaan Keulen-Bavay kreeg een stenen wegdek.

Tijdens de Batavenopstand (69-70 na Chr.) onder leiding van de Bataafse Julius Civilis werden meerdere kampen en nederzettingen geplunderd en platgebrand. De puin- en brandlagen op verschillende plaatsen in Tongeren tonen aan dat ook deze nederzetting niet ontsnapte aan de belegeringen. Daarna volgde wel een spoedige heropbloei en werd de stadskern heropgebouwd en uitgebreid. De nieuwe heirbaan vanuit Cassel over Tienen sluit ten westen van Tongeren aan op de heirbaan Bavay-Keulen. Tegen het einde van de 1ste eeuw was er reeds een dichte agglomeratie met meerdere toegangswegen, een aquaduct en een monumentaal stenen tempelcomplex. De huizen waren nog voornamelijk in houtbouw opgetrokken¹⁰. In de 2de eeuw groeide de stad uit tot een drukke stedelijke agglomeratie met publieke en religieuze gebouwen en een goede watervoorziening. Publieke gebouwen, als de tempel in het noorden en de horrea (staatsmagazijnen) in het zuidwesten, werden in steen opgetrokken. Ook in de residentiële wijken maakte houtbouw plaats voor stenen woningen. In de handels- en ambachtswijken bleef echter houtbouw langer in voege¹¹. In de tweede helft van de 2de eeuw werd de eerste stadsmuur opgetrokken, deze imposante omheining van 4544m omgaf een oppervlakte van 100 tot 150ha en is nog deels zichtbaar in het landschap. De stadsomwalling van 2m dik met op regelmatige afstand ronde torens, werd nog eens omgeven door een grachtensysteem¹².

De dood van keizer Alexander Severus in 235 luidde een periode van onrust in, Germaanse en Frankische volkeren profiteerden van de verzwakte rijksgrenzen. Ook Tongeren en zijn omgeving ontkwam niet aan de plunderingen. In de 4de eeuw werd Tongeren onderdeel van een verdedigingslinie vanaf de Rijn (Keulen) tot aan de Noordzee. Een nieuwe (militaire) stadsmuur van 2680m werd opgetrokken uit vierkante silex-, zand- en tufsteenblokjes in een typische roze mortelspecie. Midden 4de eeuw werd de welvaart terug afgeremd door nieuwe invallen en plunderingen van Frankische groepen. De bewoning lijkt sterk teruggelopen op het einde van de 4de eeuw en aan het begin van de 5de eeuw¹³.

⁷ Nouwen 1997, 60-61.

⁸ Raepsaet 2013, 144.

⁹ Vanderhoeven *et al.* 1992.

¹⁰ Vanvinckenroye 1985, 35-46.

¹¹ Nouwen 1997, 104-105.

¹² Vanvinckenroye 1985, 46-50.

¹³ Vanvinckenroye 1985, 64-66, 71-74

6.2.2 Archeologische context van Tongeren en de zuidwest-begraafplaats¹⁴

Net buiten de 2de-eeuwse stadsmuur bevinden zich aan de noordelijke, oostelijke en zuidwestelijke toegangswegen drie uitgestrekte grafvelden, samen goed voor ca. 24 ha. Ze vormen een grafveldencomplex uniek voor Romeins Vlaanderen. De grafvelden aan de invalswegen in het noorden, oosten en het zuidwesten ontwikkelden zich in de Romeinse periode tot uitgestrekte necropolen.

Het zuidwest-grafveld, waarbinnen deze toevalsvondst zich situeert, lag buiten beide stadsmuren en werd doorsneden door de grote invalsweg naar Cassel en ten zuiden door de weg naar Bavay. Het grafveld strekt zich uit van Tongeren tot Koninksem en bleef lange tijd gespaard van bouwactiviteiten. Verstoring was voornamelijk te wijten aan de grote belangstelling van verzamelaars of niet-wetenschappelijke onderzoekers. Veel informatie in zake de grafinventaris en het bijzettingssituatie is hierbij verloren gegaan en grafvondsten zijn verspreid geraakt.

Pas vanaf eind jaren '50 van de vorige eeuw kan men spreken van systematische opgravingen uitgevoerd door de archeologische dienst van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum en de toenmalige Nationale Dienst voor Opgravingen.

Zo werd in 1957 voor het eerst een kort onderzoek uitgevoerd op het zuidwest-grafveld door de Nationale Dienst voor Opgravingen. Een tiental graven werd toen blootgelegd. In de periode 1958-1989 werden 44 graven opgegraven, waaronder 13 inhumaties¹⁵. Naar aanleiding van de uitbreiding van een woonwijk werd tussen 1972 en 1981 meerdere campagnes uitgevoerd waarbij in totaal 291 graven, zowel inhumaties als crematies, werden opgegraven¹⁶. Vanvinckenroye heeft reeds meerdere naslagwerken uitgebracht over deze verschillende opgravingen. Sindsdien kwamen echter nog honderden inhumatie- en crematiegraven aan het licht tijdens bouwwerkzaamheden en uitbreidingen van de hier gelegen woonwijken, voornamelijk aan de Romeinse Kassei. Het aantal sites is te omvangrijk om hier op te sommen. De talrijke vondsten op het zuidwest grafveld zijn opgenomen in de Centrale Archeologische Inventaris (CAI).

De zuidwest-, noord- en oost-begraafplaats van Atuatuca Tungrorum worden gekenmerkt door een grote variabiliteit in begravingswijze. Inhumaties en crematies kwamen reeds in de 1ste eeuw gelijktijdig voor. Verschillende crematietypes worden teruggevonden zoals urnengraven, beenderpakgraven en brandrestengraven. Ook bij de inhumaties is er een grote variatie op vlak van begravingswijze en grafgift. De inhumaties kwamen eerst in geringe mate voor, maar worden meer algemeen in de late Romeinse tijd waarbij ze vaak vroegere crematies zullen vernielen¹⁷. De opkomst van het Christendom in Noord-Gallië rond het midden van de 4de eeuw is ook merkbaar op de grafvelden. Grafkamers met christelijke symbolen op de bepleisterde binnenwanden geven blijk van een vroeg christelijke gemeenschap¹⁸. De verscheidenheid aan graftypes gedurende vier eeuwen, enerzijds in brandgrafvormen en anderzijds in de (vroeg) inhumaties, toont aan dat de toenmalige bevolking van Atuatuca Tungrorum niet homogeen was. Zo zullen bepaalde graven uit de late 3de tot de 5de eeuw typische Germaanse objecten bevatten¹⁹. Vermoedelijk kan dit te maken hebben met de functie van Tongeren als kruispunt van wegen en volkeren. Nieuwkomers, Germaanse huursoldaten en inheemse bevolking verbleven er naast elkaar²⁰. Aan de Romeinse Kassei 104 (CAI ID52245) werd een aantal graven gevonden met als grafgift bronzen onderdelen van Germaanse gordelgarnituren, wapens en drieknoppenfibula's, duidelijk begravingen van Germaanse inwijkelingen²¹.

Nieuwe opgravingen geven ook blijk van oude 'opgravingen'. Aan de Romeinse Kassei 75 (Romeinse Kassei IV, CAI ID150224) getuigden ondiepe ovaalronde kuilen aan opzoekingen tijdens de 19de eeuw of zelfs eerder. Vermoedelijk werd met een prikstok op zoek gegaan naar de Romeinse begravingen.

¹⁴ Couchez *et al.* 2021.

¹⁵ Vanvinckenroye 1963, 15-16.

¹⁶ Vanvinckenroye 1984, 9, 13.

¹⁷ Vanvinckenroye 1963, 127-136.

¹⁸ Nouwen 1997, 151.

¹⁹ Vanvinckenroye 1985, 70-71.

²⁰ Vanvinckenroye 1984, 238-240.

²¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022b.

7 BESCHRIJVING VAN DE SITE

7.1 BODEMKUNDIGE SITUATIE

Op de bodemkaart is te zien dat het onderzoeksterrein in de droge leembodems ligt: droge leembodem met textuur B-horizont (Aba1) en droge colluviale leembodem zonder profiel (Abp).

Een eerste detail uit het noordwestelijk putwandprofiel (fig. 5) toont duidelijk de bouwvoor van ca. 20 cm dik met daaronder een colluviumpakket van 30 cm. Een detail van hetzelfde putwandprofiel verder naar het noordwesten en dus ook helling opwaarts toont een bouwvoor met daaronder een oude plaggenbodem (fig. 6).

Figuur 5: Noordwestelijk putprofiel (© agentschap Onroerend Erfgoed).

Figuur 6: Noordwestelijk putprofiel verder naar het noordwesten helling opwaarts (© agentschap Onroerend Erfgoed).

7.2 SPOREN EN STRUCTUREN

In het eerste vlak werden 16 sporen aangetroffen. De sporen staan beschreven in de sporenlijst en worden hieronder besproken (fig. 7).

Figuur 7: Alle sporenplan met aanduiding van de vondstnummers en de TAW-hoogtes. 1: veldoven; 2: kuilen; 3: kindergraf; 4: recent (© agentschap Onroerend Erfgoed).

Spoor 1 is een grote vlek met al dan niet in situ verbrande leem te situeren in het noordelijk gedeelte van de werkput. Het gaat om de bodem van een veldoven voor het fabriceren van baksteen.

Spoor 2 is een ovaal, ondiep spoor, lichtgrijs-geel gevlekt, dat onder de putwand doorloopt. Gezien er geen vondsten werden aangetroffen kan het spoor niet gedateerd worden.

Spoor 3, een groot rechthoekig ondiep spoor, lichtgrijs-wit gevlekt, loopt eveneens onder de putwand verder. Ook hier werden geen vondsten aangetroffen.

Spoor 4 is een rond ondiep spoor waarin wat baksteengruis en een enkel een randje van een bord in industrieel wit aardewerk werd aangetroffen. Het gaat waarschijnlijk om een spoor uit de nieuwste tijd.

Spoor 5 was een ovale ondiepe kuil die deels onder de putwand, grenzend aan de Romeinse Kassei lag. Hierin kwamen de tanden van een paard tevoorschijn (cf. § 7.3.2). Verder werden geen vondsten aangetroffen (fig. 8).

Figuur 8: Detail opname van spoor 5 met de restanten van de onderkaak van een paard. (© agentschap Onroerend Erfgoed).

Spoor 6 is een rechthoekig ondiep spoor, lichtbruin-grijs gevlekt.

Spoor 7 is een ovaal ondiep spoor, met een bruin-lichtgrijze vulling met baksteenfragmenten en verbrande leem. Het spoor lijkt in verband te staan met de veldoven voor de productie van bakstenen (spoor 1). Dit lijkt eveneens het geval voor S8, een ronde kuil, lichtgrijs-bruin gevlekt en spoor 9 met dezelfde kleur.

De sporen 10, 12, 13 en 14 hebben een gelijkaardige bruin-geel gevlekte kleur en lijken door hun scherpe aflijning eerder recent te zijn. Hetzelfde geldt voor S11 spoor met een donkerbruine kleur.

Spoor 15 is het enige spoor dat met zekerheid te situeren is in de Romeinse tijd. Het gaat om de restanten van een kindergraf waarbij enkele delen van de schedel en enkele tanden bewaard bleven, alsook de nagels van de houten kist waarin het kind begraven werd (fig. 9). Er kon geen aflijning van de grafkuil onderscheiden worden. De skeletresten worden hieronder in detail beschreven (cf. § 7.3.2).

Figuur 9: Spoor 15: restanten van een kindergraf. (© agentschap Onroerend Erfgoed).

Figuur 10: Spoor 16: kuil met skeletresten van een hond (© agentschap Onroerend Erfgoed).

Gezien het hier een toevalsvondst betreft en bovendien van beperkte omvang, worden alle vondsten in detail uitgewerkt. De vondsten worden hieronder beschreven.

De vondsten staan beschreven in de vondstenlijst in bijlage §10.4. De vondsten uit de Romeinse tijd zijn beperkt tot een aantal kleine wandfragmenten van geoxideerd en gereduceerd aardewerk, alsook enkele nagels uit het kindergraf, spoor 15. Verder troffen we een oor van een kan aan in steengoed uit Raeren, te dateren tussen 1600 en 1750 uit spoor 12.

7.3.2 Dierlijke en menselijke resten (An Lentacker)

²⁹ Met dank aan collega Koen De Groote voor de determinatie van de niet Romeinse scherven.

Spoor 15 werd geïnterpreteerd als een bijna volledig vergane menselijke begraafing en kan op basis van zijn stratigrafische positie en het aardewerk in de Romeinse tijd geplaatst worden. Ter hoogte van de schedel en een arm konden telkens een dertigtal kleine, onverbrande botresten verzameld worden. In het laatste geval bieden deze vondsten geen bruikbare informatie over het postcraniale skelet. Bij de schedelresten werden twaalf tandfragmenten geïdentificeerd, waaronder drie melktanden. Bij deze laatste gaat het om de middelste snijtand (Id1), en de eerste en tweede premolaar (Pd1, Pd2) uit de bovenkaak (*maxilla*). De aankauwing van de tanden toont dat het melkgebit reeds doorgekomen en in gebruik was. Rond zes tot acht maand na de geboorte verschijnt de eerste melktand (meestal de centrale snijtand: Id1). Deze wordt rond de leeftijd van zes jaar vervangen door de permanente tand³². De begraafing bevatte dus de resten van een kind dat stierf tussen het eerste en het zesde levensjaar. Deze vondst hoort thuis in de reeks inhumaties van jonge kinderen die op meerdere plaatsen in Tongeren opduiken en die illustreren dat zij na overlijden niet het crematieritueel ondergingen maar toch een vorm van georganiseerde begraafing kregen³³. In de onmiddellijke buurt van de vindplaats werden trouwens nog inhumaties van kinderen aangetroffen³⁴, waaronder een graf opgebouwd uit dakpannen³⁵.

³⁵ Vanderhoeven & Vynckier 2009, niet vermeld in Ervynck *et al.* 2021.

Figuur 11: De twee opperarmbeenderen van het begraven skelet van een hond. Het bot van de rechter lichaamszijde (boven) vertoont distaal een pathologische vervorming in het gewrichtsvlak (rechts) (© agentschap Onroerend Erfgoed).

Figuur 12: De twee ellepijpbeenderen van het begraven skelet van een hond. Het bot van de rechter lichaamszijde (boven) vertoont proximaal een pathologische vervorming in het gewrichtsvlak (links). (© agentschap Onroerend Erfgoed).

7.4 INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

De context van de site in de Romeinse tijd is het zuidwestelijk grafveld. Slechts in één spoor werden menselijke resten van een kind met een leeftijd tussen 1 jaar en 6 jaar aangetroffen. Alleen de nagels van de grafkist waarin het kind begraven was zijn bewaard. Dit graf lijkt het patroon te bevestigen dat jonge kinderen na overlijden niet gecremeerd werden³⁶. In de buurt van dit graf werden nog kinderen begraven³⁷. Eén kind werd in een graf opgebouwd uit dakpannen begraven³⁸.

Verder werden in 2 sporen dierenresten aangetroffen. Het gaat in een geval om de tanden van een paard en in het ander geval om een kuil waarin een jonge hond werd begraven. Deze sporen zijn niet te dateren.

Een andere sporencluster hangt samen met de baksteenoven. Gezien de omgeving tijdens de late middeleeuwen en de nieuwe tijd onbebouwd was kan de baksteenoven mogelijk in verband staan, ofwel met een U-vormige hoeve op het perceel aan de overkant van de Romeinse Kassei te zien op de Atlas der Buurtwegen (1841) ofwel met het huis ter hoogte van de Romeinse Kassei 69 gebouwd rond de jaren 1930 of met de mogelijke voorganger van dit huis gebouwd tussen 1875 en 1899³⁹.

³⁶ Ervynck *et al.* 2021.

³⁷ Vanderhoeven *et al.* ongepubl. gegevens, in Ervynck *et al.* 2021.

³⁸ Vanderhoeven & Vynckier 2009, niet vermeld in Ervynck *et al.* 2021.

³⁹ *Pers. com.* Steven Vandewal, stadsarchivaris.

7.5 SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Bij de opgraving van de toevalsvond kwam een kindergraf uit de Romeinse tijd tevoorschijn. Dit graf maakt deel uit van het zuidwestelijk grafveld van Romeins Tongeren.

Verder kwam een baksteenoven tevoorschijn die mogelijk in verband kan gebracht worden met een hoeve uit de nieuwste tijd op het perceel aan de overkant van de Romeinse Kassei of van een woning gebouwd naast het perceel van de toevalsvondst in 2de helft van de 19de eeuw of de eerste helft van de 20ste eeuw.

8 BIBLIOGRAFIE

8.1 GEPUBLICEERDE BRONNEN

- BASS W.M. 1971: *Human osteology. A laboratory and field manual of the human skeleton*, Knoxville, Tennessee.
- COSYNS P., FINGOPOULIS S., VANDEWAL S. & VAN RECHEM H. 2013: *Bouwmeesters voor de goden. Een Romeins tempelcomplex aan de Keverstraat, Tongeren*, Tongeren.
- COUCHEZ K., VANDERHOEVEN A., VYNCKIER G., COOREMANS B., LENTACKER A. & VAN LAECKE J. 2021: Romeinse kuilen en een crematiegraf in de Tongersveldstraat 4 te Tongeren (Limburg). Eindverslag van een toevalsvondst, Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 176, Brussel.
- DENIS P. 2008: Geologie van Limburg (www.leefmilieurtongeren.be)
- ERVYNCK A., REYSEL P., DE WINTER N., MEYLEMANS E. & VANDERHOEVEN A. 2021: Dump of begraving? Het lot van bij de geboorte gestorven kinderen in de Romeinse tijd, *SIGNA. Tijdschrift uitgegeven door het Comité voor de verspreiding van het onderzoek in de Gallo-Romeinse archeologie* 10, 91-99.
- SILVER I.A. 1963: The ageing of domestic animals. In: BROTHWELL D. & HIGGS E. (eds), *Science in Archaeology*, Londen, 250-268.
- VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 2009: Tongeren: Romeinse Kassei, *Het Oude Land van Loon* 88.4, 336-339.
- VANVINCKENROYE W. 1963: Gallo-Romeinse Grafvondsten uit Tongeren, *Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren* 6, Tongeren.
- VANVINCKENROYE W. 1984: De Romeinse zuidwest-begraafplaats van Tongeren (opgravingen 1972-1981), *Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren* 29, Tongeren.
- VANVINCKENROYE W. 1985: Tongeren Romeinse stad, Tielt.
- VON DEN DRIESCH A. & BOESSNECK J. 1974: Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmassen vor- und frühgeschichtlicher Tierknochen, *Säugetierkundliche Mitteilungen* 22 (4), 325-348.

8.2 DIGITALE BRONNEN

- Agentschap ONROEREND Erfgoed 2022a: *Historische stadskern Tongeren* [online]
<https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/11924> (Geraadpleegd op 19 december 2022).
- Agentschap ONROEREND Erfgoed 2022b: *ZW grafveld 2* [online]
<https://id.erfgoed.net/waarnemingen/52245> (Geraadpleegd op 19 december 2022).
- Agentschap ONROEREND Erfgoed 2022c: *Romeinse Kassei IV* [online]
<https://id.erfgoed.net/waarnemingen/150224> (Geraadpleegd op 19 december 2022).
- Agentschap ONROEREND Erfgoed 2022d: *Romeinse Kassei VIII* [online]
<https://id.erfgoed.net/waarnemingen/159500> (Geraadpleegd op 19 december 2022).
- Agentschap ONROEREND Erfgoed 2022e: *Tongersveldstraat 2* [online]
<https://id.erfgoed.net/waarnemingen/980366> (Geraadpleegd op 19 december 2022).

9 BIJLAGEN

9.1 LIJST VAN FOTO'S

Naam	Datum van opname	Werkput	vlak	Spoor-nr.	Type	omschrijving
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (1).JPG	12/08/2021 10:37	1	1	/	algemeen	toestand van het terrein voor de opgraving
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (2).JPG	12/08/2021 10:37	1	1	/	algemeen	toestand van het terrein voor de opgraving
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (3).JPG	12/08/2021 10:37	1	1	/	algemeen	toestand van het terrein voor de opgraving
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (4).JPG	12/08/2021 10:37	1	1	/	algemeen	toestand van het terrein voor de opgraving
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (5).JPG	12/08/2021 10:37	1	1	/	algemeen	toestand van het terrein voor de opgraving
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (6).JPG	16/08/2021 10:17	1	1	/	algemeen	werkput tijdens het opschonen vanuit het zuidwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (7).JPG	16/08/2021 10:17	1	1	/	algemeen	werkput tijdens het opschonen vanuit het zuidwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (8).JPG	16/08/2021 10:18	1	1	/	algemeen	werkput tijdens het opschonen vanuit het zuidwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (9).JPG	16/08/2021 11:52	1	1	/	algemeen	werkput tijdens het opschonen vanuit het noordoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (10).JPG	16/08/2021 11:53	1	1	/	algemeen	werkput tijdens het opschonen vanuit het noordoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (11).JPG	16/08/2021 11:54	1	1	/	algemeen	werkput tijdens het inmeten vanuit het zuidwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (12).JPG	16/08/2021 11:54	1	1	/	algemeen	Marleen en Alain aan de schop
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (13).JPG	16/08/2021 12:48	1	1	/	algemeen	Jurgen en de dochter van de eigenaar
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (14).JPG	16/08/2021 12:52	1	1	/	algemeen	tijdens de opgraving
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (15).JPG	16/08/2021 12:54	1	1	S13 en S14	overzicht	vanuit het westen
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (16).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	/	overzicht	vanuit het zuidoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (17).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	/	overzicht	vanuit het zuidoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (18).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	/	overzicht	vanuit het zuidoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (19).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S3	overzicht	vanuit het noordwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (20).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S4	detailoverzicht	vanuit het zuidoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (21).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S5	detailoverzicht	vanuit het zuidwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (22).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S5	detailoverzicht	vanuit het zuidwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (23).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S5	detail	vanuit het noordwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (24).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S5	detail	vanuit het noordwesten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (25).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S6	detailoverzicht	vanuit het zuidoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (26).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S6	detailoverzicht	vanuit het zuidoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (27).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S7	detailoverzicht	vanuit het zuidoosten
Tongeren_Romeinse Kassei_2021H111 (28).JPG	17/08/2021 10:54	1	1	S8	detailoverzicht	vanuit het zuidoosten

9.2 FOTO'S

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

////////////////////////////////////

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

9.3 LIJST VAN SPOREN

sp. nr.	vlak	aard	vorm vlak	vorm doorsnede	kleur	textuur	bevat
1	1	laag	onregelmatig	/	bruin/zwart/rood	leem	houtskool stippen
2	1	kuil	ovaal	/	lichtgrijs/geel	leem	/
3	1	kuil	rechthoekig	/	lichtgrijs/wit	leem	/
4	1	kuil	rond	/	bruin/geel	leem	verbrande leem/houtskoolstippen
5	1	kuil	ovaal	/	lichtbruin/geel	leem	tanden
6	1	kuil	rechthoekig	/	lichtbruin/grijs	leem	/
7	1	kuil	ovaal	/	bruin/lichtgrijs	leem	/
8	1	kuil	rond	/	lichtgrijs/bruin	leem	/
9	1	kuil	ovaal	/	bruin/geel	leem	/
10	1	kuil	rechthoekig	/	bruin/geel	leem	/
11	1	onbepaald	ovaal	/	donkerbruin	leem	/
12	1	kuil	ovaal	/	bruin/geel	leem	/
13	1	onbepaald	langwerpig	/	lichtbruin/geel	leem	/
14	1	onbepaald	langwerpig	/	lichtbruin/geel	leem	/
15	1	kuil	langwerpig	/	geel	leem	menselijk bot, nagels
16	1	kuil	onregelmatig	/	geel	leem	dierlijk bot

9.4 LIJST VAN VONDSTEN

Inv. Nr.	Sp. nr.	Put nr.	Vlak nr.	materiaal	vorm	opmerking
1	4	1	1	ceramiek	bord	randje; industrieel wit; groene versiering
2	5	1	1	dierlijk bot	tanden	drie tanden van rund
3	12	1	1	ceramiek	kan	oor fragment; steengoed Raeren; kobaltblauw; 1600-1750
4	15	1	1	menselijk bot	schedel	fijne fragmenten menselijke schedel en 1 tand
5	15	1	1	IJzer	nagel	14 fragmenten van nagels; graf (van de kist?)
5	15	1	1	IJzer	nagel	1 fragment van een nagel; graf (bij het hoofd)
6	15	1	1	menselijk bot	van arm?	fijne fragmenten van arm
6	15	1	1	ceramiek	?	4 zeer kleine fragmenten; reducerend grijs
7	15	1	1	ceramiek	?	22 zeer kleine fragmenten; oxiderend
7	15	1	1	ceramiek	dakpan	6 fragmentjes
8	16	1	1	ceramiek	?	1 wandfragment faience
8	16	1	1	Dierlijk bot	hond skelet	zo goed als volledig skelet